

Felsefî Kaynaklar Işığında Şahsiyet ve Değer Eğitimi *Personality and Value Education in The Light of Philosophical Sources*

Vefa TAŞDELEN*

* Prof. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi,
Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi,
İstanbul/Türkiye.

Prof. Dr., Yıldız Technical University,
Faculty of Education, Faculty of
Educational Sciences, Istanbul/ Türkiye.

vefa@yildiz.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3937-3413

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type:

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 13/12/2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 26/12/2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31/12/2022

Atf: Taşdelen, V. (2022). Felsefî kaynaklar ışığında değer ve şahsiyet eğitimi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 58, 11 – 22

Citation: Taşdelen, V. (2022). Personality and value education in the light of philosophical sources, *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 58, 11 – 22

Öz

İnsanoğlu yeryüzündeki varlığını daha ilk zamanlardan beri eğitimle sürdürmüş, güçlendirmiş, birikim ve deneyimlerini, içinde yaşadığı mekânı bir değerler dünyası oluşturacak şekilde geleceğe aktarmıştır. Eğitim yalnız pratik hayatta işe yarayacak tecrübelerin aktarımı olmamış, aynı zamanda baştan sona bütün hayata, varoluş evrenine anlam katan değerlerin aktarımı, işlenmesi ve yeniden üretilmesi de olmuştur. Kişi eğitilmiş olarak değil, eğitmeye uygun olarak doğar. Onun aklı, duyguları, bedeni eğitilerek biçimlendirilmelidir. Kant, “İnsan eğitimle insan olur”, derken bu potansiyele işaret eder. Buradan hareketle söylenirse, insan şahsiyet olarak doğmaz, şahsiyet olmaya uygun şekilde doğar. Şahsiyet eğitimi doğanın eksik bıraktığı şeyin, şahsiyetin, insan eli ve iradesi ile tamamlanmasıdır. İşte bu makalede eğitim filozoflarına atıfla, değer ve şahsiyet eğitimi ele alınacak, insanî dünyanın oluşumu açısından değer ve şahsiyet eğitiminin anlamı üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede “Değer ve şahsiyet nedir, nasıl oluşur? Değer ve şahsiyet eğitimi nasıl verilebilir?” sorularına cevap aranacak; eğitim ve ahlâk filozoflarının görüşleri bağlamında, “öğüt alma-öğüt verme”, “model alma-model olma”, “övgü-yergi” “kültür dersleri”, “metin okuma”, “hikâye etme”, “konuşma-tartışma” gibi istenildiğinde çoğaltılabilecek yöntemlerden söz edilecektir. Burada önemle üzerinde durulması gereken husus şudur: Bu içerik ve yöntemler, bireye bir “değer dikte etme” amacı gütmeyen, aksine bireysel otonomiye güçlendirecek şekilde ona kendi değerlerini seçebilme ve oluşturabilme yeteneği ve yeterliği kazandırmayı amaçlarlar.

Anahtar Kelimeler: Değer, şahsiyet, ahlâkî özne, özerklik, yöntem.

Abstract

Mankind has maintained and strengthened their existence on earth since the earliest times through education, and transferred his knowledge and experience to the future in a way to create a world of values. Education was not only the transfer of experiences that would be useful in practical life, but also the transfer, processing and reproduction of values that give meaning to the whole life and the universe of existence. Human being is born not educated, but in a way that is suitable for education. His mind, emotions, body must be shaped only by training. Based on this, human beings are not born as a personality, but in a potentiality for being a personality. Personality education is the completion of what nature lacks, personality, with human hands and will. In this article, with reference to the philosophers of education, value and personality education will be discussed, and the meaning of value and personality education in terms of the formation of the human world will be emphasized. In this context it will be discussed of questions “What is value and personality, how are they formed?” “How can value and personality education be given?” In the context of the views of the philosophers of education and morality “giving advice-taking advice”, “being a model-take a model”, “praise-satire”, “cultural lessons”, “reading texts”, “narrating”, “speaking-discussing” methods will be mentioned. The point that should be emphasized here is the following: These content and methods do not aim to “dictate a value” to the individual, but rather to give him ability, competence and courage to choose and create their own values in a way that strengthens individual autonomy.

Keywords: Value, personality, moral subject, individual autonomy

Giriş

Dijital teknolojilerin son derece geliştiği; insanın kendisi, ailesi, sosyal ve fiziksel çevresi, toplumu ve içinde yaşadığı evrenle ilişkisinin her zamankinden daha karmaşık ve problematik hâle geldiği çağımızda, değerler sorunu daha çok dillendirilmeye başlandı. Ne zaman yozlaşmadan, yolsuzluktan, terörden, suçtan, bencillikten, çeşitli bağımlılık ve krizlerden söz edilse, değerler sorunu kendisini hatırlatıyor. “Değerler sorunu” felsefenin doğuş noktasına kadar geriye giden, hatta felsefenin doğuş sebeplerinden biri olan bir tarihe sahiptir. Sokrates ve Sofistler arasındaki başlıca tartışma, değerler konusunda yaşanmıştır. Bu felsefi kökeni yanında, değerlerin insan hayatında belirleyici ve tayin edici bir yeri de vardır. Bu nedenle insanın değerlerle olan ilişkisi felsefi olmadan önce varoluşsal bir ilişkidir. Hayat orada değerlenir, oradan çıkar ve oraya döner. Hayat değerler karşısında anlamlı-anlamsız, doğru-yanlış, iyi-kötü hâle gelir. İnsan tümüyle değerler çerçevesinde yaşar: davranış bir değere göre yapılır, bir değere göre değer ve anlam kazanır. Bu çerçevede ahlâkî, dinî, hukukî, estetik, ekonomik değerler söz konusudur.

Ahlak ve eğitimin amacı “şahsiyet”tir Yeryüzünde başka hiçbir değer şahsiyet kadar insanî irade ve terbiyeyi yansıtmaz. İnsan olmanın anlam ve değeri şahsiyet olmada özümsemiş gibidir. Şahsiyet, insanın özgür iradesiyle oluşturduğu, ürettiği, kendi varlığına kattığı bir değerdir. Kendimizle, sosyal ve fiziksel çevremizle olan ilişkimizde açığa çıkan şahsiyet; bilgi, adalet, cesaret, ölçülülük, sevgi, merhamet, cömertlik, fedakârlık gibi yüksek insani değerlerin bireyde varlık kazanması, somut hâle gelmesiyle oluşur. Şahsiyet olma, insanî değerlerin somutlaşması olarak bireyden topluma, toplumdan tüm insanlığa doğru bir açılımı ifade eder.

Dünyada her şey tek ve biriciktir. İnsan söz konusu olduğunda bu teklik yine de birey olmaya yetmez; bir başka töze, insanı yüce kılacak bir değere gereksinim duyar. Birey olma, “vicdan” ve “bilinç”le kendini sorgulamakta, Sokratik bilgelikte olduğu gibi “kendini bilmekte” ortaya çıkar. Değer, doğadaki tekliği “birey”e ve “şahsiyet”e dönüştürür. Birey şahsiyetin öznel yanı, şahsiyet bireyin toplumsal yönüdür. Şahsiyet olabilen aynı zamanda birey, birey olabilen aynı zamanda şahsiyet de olur.

Bu makalede eğitim filozoflarına atıfla, değer ve şahsiyet eğitimi ele alınacak, insanî dünyanın oluşumu açısından değer ve şahsiyet eğitiminin anlamı üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede “Değer ve şahsiyet nedir, nasıl oluşur? Değer ve şahsiyet eğitimi nasıl verilebilir?” sorularına cevap aranacak; eğitim ve ahlak filozoflarının görüşleri bağlamında, “öğüt verme-öğüt alma”, “model alma-model olma”, “övgü-yergi” “ kültür dersleri”, “metin okuma”, “hikâye etme”, “konuşma-tartışma” gibi istenildiğinde çoğaltılabilecek yöntemlerden söz edilecektir. Burada önemle üzerinde durulması gereken husus şudur: Bu içerik ve yöntemler yine de bireye bir “değer dikte etme” amacı gütmeyenler, aksine bireysel otonomiye güçlendirecek şekilde onda kendi değerlerini seçebilme yeteneği ve cesareti oluşturmayı amaçlarlar.

1. Felsefe ve Eğitimin Ortak Kavramı: Şahsiyet

Değer, insanın kendi tecrübeleri, inançları, düşünce ve duyguları çerçevesinde hayata, dünyaya ve nesnelere atfettiği anlamdır. İnsan, anlam ve değer dolu bir dünyaya gelir, bu dünyada hayat sürer; bu süreç içinde değerle yaşar ve yeni değerler üretir. Bu onun kendisi, sosyal ve fiziksel çevresiyle olan ilişki biçimidir. Ahlak iyi ile kötüyü, din yüce ve süflîyi, mantık doğru ile yanlış, iktisat kar ve zararı, estetik güzel ve çirkini ortaya koyan değerleri ile insanın varoluş evrenini kuşatarak onun tutum ve davranışları için ölçütler oluştur; kendisi, ailesi, sosyal çevresi, toplumu ve giderek tüm insanlarla olan ilişkilerini tayin ederler.

Değerlerin kökeni sorununu, maddî ihtiyaçlar, iktisadî ilişkiler, bencillik ve rekabet, cinsel içgüdü ve nihayetinde ruhsal/manevî bir bağlamda açıklayan yaklaşımlar vardır.¹ Değerlerin kaynağı

¹ Materyalist ve evrimci yaklaşımlar, ilk ikisine örnek olarak gösterilebilir. Karl Marks, Charles Darwin, Nietzsche, J.-Paul Sartre felsefeleri bu kategoride yer alır. İdealizm, her türlü manevî metafizik yaklaşımların temeli olarak felsefe tarihi içinde köklü bir yere sahiptir. “Manevî ilkeyi” (*ide*) töz olarak alan Platon ve Hegel başta olmak üzere pek çok filozofu bu kategori içinde değerlendirebiliriz. “Cinsel içgüdü” (*libido*) merkezli açıklamalar, Freud örneğinde görüldüğü üzere psikanaliz ekolün hareket noktasını oluşturur. Bu yaklaşımlar “değer” kavramını söz konusu bu hareket noktaları ve temel ilkeleri çerçevesinde açıklarlar. Değer teorilerinin felsefe tarihi içindeki yerine ilişkin açıklamalar için bkz. Hilmi Ziya

ne olursa olsun insanın yaşadığı dünyaya yüklediği anlama bağlı olarak gelişir ve şahsiyeti oluştururlar. Değerleri dikkate almadan insan kendi hayatını ve davranışlarını organize edemez, hedefler koyamaz, olup bitene anlam veremez, seçimlerini yapamaz, özgür olamaz. Kişi belirli değerler çerçevesinde anlar ve davranışlarını organize eder. İnsan dünyası, etik ve estetik, dinî ve manevî, bilimsel ve mantıksal, hukukî ve iktisadî değer ağlarıyla örülüdür. Değerlerin nesnellîği ve geçerliliği konusu Sofistler ve Sokrates arasındaki tartışmaların temel konularından birini oluşturur: Herkes için geçerli olabilecek iyi ve kötü, güzel ve çirkin, hak ve haksız, doğru ve yanlış, faydalı ve zararlı değerleri olabilir mi? Bu tartışma, daha felsefenin ilk kaynağında patlak vermiş, o günden günümüze bir şekilde kendini tekrarlamıştır. Değerlerin içeriği, neye işaret ettiği konusu kişiden kişiye, kültürden kültüre değişse de “iyi” her yerde iyi, “güzel” her yerde güzel, “doğru” her yerde doğru, “hak” her yerde haktır ve bunlar insan dünyasının temel değerleridir.

Şahsiyet, değerle yaşamış, değerle olgunlaşmış ve değer oluşturmuş kişidir. Şahsiyet, değerlerin kişide somutlaşması, davranışa ve bu şekilde organizmanın benliğe dönüşmesidir. “Şahıs” ve “müşahhas” (somutlaşma) kelimelerine bakıldığında, şahsiyet ve değer arasındaki yakın ilişki kelimelerin etimolojisinde de görülebilir. İnsanda kendini geliştirme, gerçekleştirme ve olduğundan daha iyi olabilme potansiyeli vardır. İnsan, Kant’ın işaret ettiği gibi eğitimle insan olur, insan olma potansiyelini eğitimle aktif hâle getirir (2006, 25). İnsan, taştan topraktan ve salt organizmal bir varlık olmaktan şahsiyetle ayrılır, bu yolla değer varlığı hâline gelir. Şahsiyet, insanı tanımlar, içinde yaşadığı evrenin anlamı, değeri ve bilinci hâline getirir. Şahsiyet, varlıkla, bireyin kendisi, diğer insanlar ve giderek bütün bunları kuşatacak şekilde Tanrı’yla olan ilişkilerinde ortaya çıkar. Birey, bu ilişki ve bağlılığı bencilliğin dışına taşıyıp bir benlik hâline getirebildiğinde şahsiyet de olur. Şahsiyet olmak kişinin sadece kendine dönük bir durumu değil, aynı zamanda dışa dönük bir tutumdur da; başka deyişle “şahsiyet olmak” “şahsiyet kılmak”tır da. Bu da benliğin diğer *ben*’lerle olan ilişkisinde bir “ölçüt” olarak ortaya çıkar. Şahsiyet olarak göremeyen ve şahsiyet kılamayan kişi, bu nesneleştirici tutum içinde şahsiyet de olamaz.

Değerleri kendi şahsında sergileyebilen, aşkın bir bağlantıyla onlara ontolojik bir derinlik kazandırabilen kişi, varoluşun en yüksek amacına erişmiş olur. Şahsiyetin bakışını oluşturacak, onun varlık, sosyal çevre ve nihayet Tanrı ile bütünleşmesini gerçekleştirecek erdem değerleridir. İnsan bu değerlerle kendine, başkasına ve varlığa bağlanır; empati gücü ve öteki-bilinci kazanır. Şahsiyet, kişiyi varlıkla bütünleştirecek; kendisiyle, diğer bireylerle nesneleşmeden ve nesneleştirmeden, varoluşun sahici, otantik yapısını incitmeden ilişki kurmaya yöneltecek bir niteliktir. Kişi bu aydınlanma ile yeniden varoluş kazanacak, Yunus’ta geçtiği üzere korku, kaygı ve endişeden kurtulacak, arınacak ve olgunlaşacaktır (1992, s. 140, 172).

Başkaları ile şahsiyet olarak iletişim kurmak, varoluşun otantik yapısının bir ifadesidir. Kişi, kendisi ve başkalarıyla değer içerikli ilişkiler kuramadığı zaman varoluşun sahil yapısını bozar. Bu sahteleşme sadece bireyin başkasına karşı değil, kendisine karşı olan tutumunda da ortaya çıkar. Sahteleşme, Heidegger’de varoluşun otantik yapısının bozulması olarak geçer (1967, 126). Bu durumda insan, bir kişilik varlığı olmaktan çıkarak, Heidegger’in kavramıyla “el-altında-varlık”a dönüşür. Sartre da bu nesneleştirici ilişkiyi, “başkası cehennemdir” sözüne gerekçe sağlayacak şekilde mazoşizm, ilgisizlik, arzu, nefret, sadizm kavramları ile açıklar (2014, s. 443,446, 463). Tanrı’nın nesneleştirilmesi ise Kierkegaard’da geçen “Sihirli Lamba” metaforu ile örneklenebilir (1992, s. 138). Buna göre kişi, Tanrı’ya huzurunda “ben” olabileceği bir varlık olmaktan çıkarıp paganist tutumla her türlü isteğini yerine getirecek bir tür “sihirli lamba”ya dönüştürdüğünde inancın içtenlikli ve sahil yapısını bozmuş olur. Kişi, başkalarıyla kendi bencil tutkularının, hırs ve çıkarlarının aracı olarak değil de onları kendileriyle bir varoluş evreni oluşturduğu şahsiyetler olarak gördüğünde gerçek sahil ve içtenlikli bir varoluş tutumu içine girmiş olur.

Gürsoy, şahsiyeti dört kadim erdem değeri üzerine oturtur. Bunlar Platon ve Aristoteles’ten beri süregelen bilgi, adalet, cesaret, ölçülülük değerleridir (1995, s. 259). Sokrates, bilgili ve ahlâklı olmayı özdeşleştirmişti. Ona göre bilgili olan, iyiyi tanıyan kişi erdemli de olur. Farabî de aynı erdem

Ülken, *Bilgi ve Değer*. Ankara: Doğubatı Yayınları, 2016, s. 190. Ayrıca “Felsefi bir etik”e temel teşkil edebilecek şekilde Alman felsefe geleneği içinde değerler tartışması (değerlerin kökeni, türleri, insan dünyasındaki yeri, gerekliliği, nesnellîği, evrenselliği) sorunu için bkz. Takiyettin Mengüşoğlu, *Değişmez Değerler Değişen Davranışlar*. İstanbul: İstanbul Matbaası, s. 1965.

anlayışını sürdürerek bilgili olmayı erdemi mümkün kılacak bir güç, cehaleti ise her türlü kötülüğün kaynağı olarak görür (1974, s. 21). Bilgi bir bilinç ve farkındalık durumu olarak sadece okuma ve formal eğitimle kazanılmaz; yaşam deneyimleri, gözlem ve sorgulamalarla da kazanılır. Kişinin kendisini bilmesi, en önemli bilgeliktir. Yunus'un, sözünü ettiği "kendini bilmek", söz konusu değerın doğasına ilişkin ipucu verebilir. Kişi, vicdan ve merhamet gibi yüce insanlık değerleri konusunda duyarlı değilse, ne kadar çok bilse de bilgisi erdem değeri açısından bir "kuru emeğin" ötesine geçmez (Yunus, 1992, s. 73).

İnsanın en çok üzerinde durulan özelliklerinden biri, belki de en çok tanımlayıcı olanı "sosyal varlık" oluşudur. Filozoflar, insanın bu özelliğinden hareketle siyaset ve ahlâk felsefeleri geliştirmiş, hukukçular bir arada yaşamayı mümkün kılacak yasalar yapmışlardır. Doğada, düzeni sağlayacak yasalar vardır, insan dünyasında ise hazır değil, bizzat insanlar tarafından vazedilmiş yasalar söz konusudur. Bu yasaların ortaya çıkmasında inanma, yaşama ve düşünme alışkanlıkları etkili olur. Özgür irade ve yasa, insan dünyasını doğadan ayıran en önemli özelliklerden ikisidir. İnsan kendi yasasını kendisi yapacak, kendi düzenini kendi iradesiyle kuracaktır. Bu da adaletin ve düzenin o kadar da kolay olmadığını gösterir. Kuşkusuz bunun en önemli nedeni insandaki rekabet duygusu ve bencilleşme eğilimidir. Platon, Aristoteles, Farabi, Yusuf Has Hâcib gibi filozoflarda adalet, nesnenin "kendi yerinde olması" anlamında varlığın direği olarak görülmüş, tesis edilmediği takdirde varlığın ahenk ve düzeninin bozulacağı anlayışı öne çıkmıştır.² Toplum hayatı, adalet fikri etrafında bir araya gelir. Evrende tabiat yasaları ile ortaya çıkan düzen, insan dünyasında adaletle oluşur. Adalet olmasa insanların bir arada yaşamaları, toplum ve medeniyet oluşturmaları mümkün olmaz. Adalet ilkesi şahsiyeti oluşturan en temel değerlerden biridir.

Bir başka erdem değeri ise ölçülülüktür. Ölçülülük, taşkınlıktan, ifrat ve tefritten uzak kalabilmeyi, duygu ve isteklere, giderek tüm davranışlara egemen olabilmeyi, aşırılıktan kaçınabilmeyi; bencillik, hırs, haz düşkünlüğü, kıskançlık gibi şahsiyeti yok eden tutumlardan uzak durabilmeyi; sevgi, merhamet, şefkat, sabır, cömertlik gibi iyilik değerleriyle bütünleşebilmeyi ifade eder. "İtidal" veya "ııımlılık", erdem ve mutluluk yolunda ortaya çıkan, tıpkı diğer erdem değerleri gibi *Nikomakhos'a Etik*, *Tahsilu's-Sa'ade*, *Kutadgu Bilig* ve *Ahlâk-i Alâi*'de açıkça ifade bulan "ölçülülüğü" ifade eder (Aristoteles, 1988; Farabî, 1974; Yusuf Has Hâcib, 1959). Bu filozoflar "ölçülülük"le aynı zamanda kozmolojik bir anlayışın yanında (kozmos fikri beraberinde *harmonia*'yı da getirir) asırlarca sürececek bir estetik anlayışın merkezî kavramını da vazederler. İslâm düşüncesinde "hikmet", "adalet", "ıııfet", "şecaat" (*cesaret*), "fazilet"i tanımlayan; cahillik, korkaklık, zalimlik, ölçüsüzlük ise şahsiyeti yıkan tutumlar olarak görülür (Farabî, 1974, s. 77-78, Kınalızâde a94-122). Bu değerler, Antik Yunan bilgeliğinin birikimini yansıtmakla birlikte İslâm felsefesi içinde onun sınırlarını aşarlar da. Bu husus, değerlerin İslâm öğretisi çerçevesinde yeniden tanımlanmış, denilebilirse "aşkınlaşmış" olmalarından kaynaklanır. "Aşkınlaşma" durumunda kişi kendine, topluma, insanlara, varlığa, kuşatıcı bir bağla bağlanır; böylece bilgelik, adalet, cesaret ve ölçülülük gibi değerler yeni bir form içinde ortaya çıkarlar (Bkz. Sunar, 1980, s. 87, vd.).

Şahsiyeti kuran temel değerlerden biri de özgürlüktür. Kişi özgür değilse değerleri özümseyemez ve bireysel otonomisini oluşturamaz. Sadece serbest olma değildir özgürlük, tüm insanlık ve varlık adına bir seçimde bulunma ve kendini sorumlu hissetme bilincidir de. Değersiz ve sorumsuz olan kişide özgürlük duygusu da gelişmez. Sartre'ın işaret ettiği gibi, varolma sorumluluğum karşısında kendi özgürlüğümü keşfederim (2014, s. 656). Özgürlük duygum geliştikçe, sorumluluk duygum da gelişir; özgürlüğümle hayata bağlandıkça insanlığa da bağlanırım; Kant'ın "maxim"inde geçtiği üzere, kendi adıma bir seçimde bulunurken tüm insanlık için bir ölçüt oluşturabilecek tarzda seçerim.

"Ahenk" (*harmonia*), ontolojik bir değer olarak ortaya çıkar. Şahsiyet olabilmiş kişi varlığın uyumlu bir parçasıdır; bilinç onu varlık akışının karşısına dikmez, içine çeker. Kendi iradesini ahengi

² "Adâlet", Platon ve Farabî'ye göre, sosyal ve ontolojik bir ilke olarak bir şeyin ya da kişinin, ama her halükârda hakkın "kendi yerinde olması" Aristoteles'e göre "siyasal topluluğun temeli", "devletin orta direği"dir. (Farabî. *El - Medinetü'l Fâzıla*. (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 1989), 49, 53, Aristoteles, *Politika*. (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2014), 13. Yusuf Has Hâcib de aynı şekilde doğruluk ve adâleti gök kubbeyi ayakta tutan direğe benzetir. Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1959, s. 65-70, 401. Bu metaforlar, adaletin insan dünyasındaki yerine işaret eder.

bozacak, erdem değerlerini yok edecek tarzda ortaya çıkarmaz. “Ahenk”, özgürlüğü ve iradeyi belirgin ve anlaşılır hâle getirir. Özgürlüğüm, beni öncelikle kendime bağlar, kendi güç ve potansiyelimle karşılaştırır; bununla birlikte topluma ve insanlığa da bağlar. Ahenk, “birey-birey”, “birey-toplum”, “birey-tabiat”, “birey-Tanrı” ilişkisi bağlamında kapsayıcı bir değer hâline gelir. Uyum, bilincin kibir ve acı içinde kendini varlıktan ayırması ile değil, en açık şekilde Yunus’un şiirlerinde ifadesini bulan birleşen ve bütünleşen varoluş duygusuyla gerçekleşir. Bu ahenk içinde kendini sonsuz akışa bırakır. Bu dönüşüm, yokluk karşısındaki varoluşsal irkilmeyi, hiçlikten yüz çevirmeyi, Varlık ve değerle yeniden bedenleşmeyi ifade eder.

2. Değer Ve Şahsiyet Eğitimi

İnsan bir değerler varlığıdır. O, bir yandan değerle yaşarken bir yandan da yeni değerler üretir. Değer, “ortak dil”dir. Davranış ve eylemlerimiz bu ortak dil alanında gerçekleşir, anlaşılır ve değerlendirilebilir hale gelir.³ Kendimizle, sosyal ve fiziksel çevremizle olan ilişkimizde açığa çıkan şahsiyet, yüksek insanî değerlerin bireyde varlık kazanması ve somut hâle gelmesidir. Aralarında İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Nurettin Topçu, Hilmi Ziya Ülken, Necmettin Tozlu gibi eğitimcilerimizin de yer aldığı düşünürler topluluğu, şahsiyeti, eğitimin öncelikli amacı olarak görmüşlerdir. Platon, Aristoteles, Farabi, İbn Miskeveyh, Yusuf Has Hâcib, Kınalızâde Ali gibi ahlak ve eğitim filozoflarının yanında Locke, Rousseau, Kant gibi Aydınlanma düşünürleri de özellikle “birey”, “bireysel özerklik”, “ahlâkî özne”, “özgürlük” kavramları bağlamında şahsiyet ve değer eğitimi öncelikleştirilmiştir.

Alman felsefe geleneğinin, özellikle de felsefi antropolojinin ülkemizdeki temsilcisi Takiyettin Mengüşoğlu, değer ve şahsiyet eğitimi konusunda şöyle der:

Değer-duygusu alanında eğitim çok önemli bir rol oynar. (...) Değer-duygusunun gelişmesini, ancak çocukluk zamanında, çok erken başlayan bir eğitim sağlayabilir. (...) İnsan hem iyi hem de kötü yeteneklerle dünyaya gelir. İnsanın sahip olduğu doğal yetenekleri eğitim geliştirir; ancak eğitim, bu doğal yetenekleri hem iyi hem de kötü anlamda geliştirebilecek bir güçtedir. (...) Hiçbir çağda, hiçbir yerde idealist insanların, yani yüksek değerlere göre hareket eden insanların eksikliği söz konusu olamaz. Böyle insanların sayısı uygun bir eğitimle çoğaltılabilir. Hiç şüphe yok ki, teknik ve sanat, matematik, müzik vb. gibi (2015, s. 167).

İsmail Hakkı Baltacıoğlu’na göre eğitimin amacı bir ideal, bir düşünce olarak değil, yaşayan bir gerçeklik olarak şahsiyetin teşekkülüdür (Baltacıoğlu, 1933, s. 63). Şahsiyet, değer somutlaşması olduğuna göre, ondan bir “gerçekliği” anlamak doğru olacaktır. Necmettin Tozlu’nun da işaret ettiği gibi, şahsiyet eğitimi, bir değer eğitimi olarak öncelikle insanın şahsiyet olabilme imkân ve potansiyelinin eğitimidir (2003, s. 45-56). Erdemli bireyi yetiştirebilmek dinlerin, felsefelerin ve her türlü eğitim ve öğretim faaliyetinin öncelikli amacı olmuştur. Platon çeşitli diyaloglarında kendini bilen, hayatın anlam ve değerini sorgulayabilen bilgili, adaletli, cesaretli, ölçülü insandan söz ederken, şahsiyet eğitiminin temelini oluşturacak değerleri de ortaya koyar. Aristoteles, aynı şekilde, mutluluğu bedensel hazlarında aramayan, davranış ve tutumlarında aşırıya kaçmayan, bilgiyi, düşünceyi ve mutluluğu amaç edinen “mutedil” bireylerden söz ederken, erdem değerleri çerçevesinde bir şahsiyet eğitimi öngörür. Augustinus ve Aquinas’ta, kadim bilgeliğin erdem anlayışı, Hıristiyanlık öğretisinin masumiyet, özgür irade, hayır ve şer kavramları çerçevesinde yeniden tanımlanır. Farabi, İbn Miskeveyh, Yusuf Has Hâcib, İbn Sina, İbn Rüşd, İbn Haldun gibi İslâm düşüncesinin zirve

³ “Anlama”, çağdaş felsefenin önemli konularından biridir. Dilthey, “İnsanı anlar, ruhsal/manevi dünyayı açıklarız” derken insan ve tabiat dünyası arasında metodolojik bir ayrıma gider. Wilhelm Dilthey, *Hermeneutics and the Study of History*, ed. Rudolf A. Makkreel, Frithjof Rodi, Princeton University Press, Princeton – New Jersey, 1996, s. 229. Buna göre bir değerler, duygular ve inançlar alanı olan insan dünyası tabiat olaylarının açıklandığı gibi açıklanamaz; daha farklı türden bir kategoriye, farklı türden bir “metodoloji”ye ihtiyaç duyar. Öte yandan insanların birbirlerini anlama(ma)ları da sadece bir “iletişim” sorunu değil, önemli bir “epistemolojik” ve “metodolojik” soruna işaret eder. Anlama nasıl olacaktır? Takiyettin Mengüşoğlu, anlama konusunda “değerler sorunu”na işaretlerle şöyle der: “Anlama, insan başarıları sahasında “ortak değerler”e sahip olmayı da şart koşar; zira kültür sahasında “ortak değerler”e dayanmayan eserleri, müesseseleri anlamakta güçlük çekilir; hatta bazen bu mümkün olmaz. Çünkü biz ancak “ortak değerler”in mahsulü olan insan başarılarını, birbiriyle alışverişi olan kültürleri anlayabiliriz; bize yabancı olan kültürleri, biz ancak onların gerçekleştirdikleri değerlerin içine girdikten, bütün önyargılardan sıyrıldıktan sonra anlayabiliriz.” Takiyettin Mengüşoğlu, *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1983, s. 71.

isimlerinde de benzer bir tutum söz konusudur; onlar da İslâm öğretisi çerçevesinde erdem anlayışını yeniden ele alırlar. İlahî dinlerin etkin olduğu öğretilerde, Antik Yunan ve Roma paganizminin “ego” merkezli evren tasarımı yerini Tanrı merkezli Varlık anlayışına bırakır. Locke’ta zihin, ahlâk ve beden eğitimi, empirist bir dünya görüşü çerçevesinde bir esenlik durumu oluştururken (2003, s. 13, 14), Rousseau’da “Her şey Yaratıcı’nın elinden çıktığında iyidir.” ilkesi çerçevesinde “doğal şahsiyet” durumu söz konusudur (2014, s. 5). Kant’ın eğitim anlayışı, öncelikle ahlâkî özneyi amaç edinir. “Aklını kullanmaya cesaret et!” (*Sapere aude!*) sloganı, aklın kendi suçu ile düştüğü güçsüzlük durumundan kurtularak kendi değerlerini üretebilir hâle gelişinin ilk belirtisidir (1984, s. 213). Spencer ise Locke ile Dewey arasında emprizme “Hangi bilgi daha değerlidir?” sorusu çerçevesinde pragmatist içerik kazandırır (1963, s. 1). Bu yaklaşımda bilgiyi pragmatik değerler çerçevesinde kullanan, problem çözmeyi önceleyen, belirli bir konuda uzman, toplumsal kimliği demokratik hak ve özgürlükler çerçevesinde tanımlayan, metafiziğe mesafeli, erdem kavramını bu çerçevede anlayan bir birey anlayışı ortaya çıkar (Dewey, 1955).

Genelde İslâm felsefesi, özelde Anadolu kültürü, insan merkezlidir. Bu kültür içinde insan, ekonomik, politik ve bilgi yönü yanında asıl terbiye, ahlâk, edep, iç gerçeklik bağlamında ele alınmış, yeryüzündeki duruşu, kendisiyle, insanla ve Tanrı’yla ilişkisi bu çerçevede tanımlanmıştır. Tanrı, insanı güzel bir doğa (*fitrat*), bir potansiyel, idrak ve irade gücü ile donatmış, şahsiyet olmayı onun kendisine bırakmıştır. Amaç, yeryüzünde iyi niyeti egemen kılmak, iyilik yönündeki iradeyi, “olgun-insan”ı ortaya çıkarabilmektir. Bu eğitim, toplum kültürünün bir parçasıdır ve insanların birbirini eğitmelerini gerektirir. Hayatın her anında ve her alanında söz ve davranışlarla bu ahlâkın işlenmesi, geliştirilmesi, özümsemesi, bu şekilde hayata aktarılması önemli görülmüştür. Erdem değerlerini şahsında sergileyen insan modeli, bugün de eğitimin amacı durumundadır. Şahsiyet, değer kazanımı ile birlikte organizmanın insan hâline gelmesidir. Amaç erdemli ve değer sahibi bir bireydir.

Şahsiyet eğitimi, insanın insan, insanın doğa, insanın varlıkla ilişkisi, yeryüzünde bulunuşu, anlam ve değeriyle ilgilidir. “İlerilik-gerilik”, “çok gelişmişlik-az gelişmişlik” kavramları bu bakış açısından yeniden içerik kazanır. Teknoloji üretmek, gelişmişliğin ölçütü olarak alındığında, kişi o zaman kendisini varlığın uyumlu parçası değil onun hâkimi olarak görmeye başlar. Teknik üretmek, araç üretmektir. Amaç, şahsiyet olabilmiş insandır ve o her türlü araçtan üstündür. Şahsiyetli bireyler yetiştirebilmiş toplumlar, ileri toplumlardır. Bu yaklaşım, bir varlık bilinci içinde ortaya çıkar; çevre sorunundan açlık ve yoksulluğa, savaş ve terörden sömürü ve etnik ayrımcılığa değin küresel düzeyde insanlığın gittikçe derinleşen sorunlarına çare olma potansiyeli taşır. Çıkar ve haz değerinin merkezileşmesi durumunda varlıkla bütünleşme gerçekleşmez, “ahenk” oluşmaz. Medeniyet, “üzerinde yükseldiği ahlâkî değerler sisteminde ve söz konusu değerler çerçevesinde yetiştirdiği insan tipinde” ortaya çıkar (Gürsoy, 2006, s. 139). Bilim ve teknik, şahsiyetin yaşadığı dünyada ve onun eli altında değer kazanır, aksi hâlde insanın, kendi ürünü olan nesnenin eli ve hâkimiyeti altına girmesi söz konusu olur. Topçu’nun işaret ettiği üzere, bilim ve teknolojiye ilişkin bilgi ve beceriler, ancak şahsiyet hâline gelebilmiş bireylerde iyi sonuçlar verebilir (1998, s. 116, 134). Bu yüzden şahsiyet eğitimi, öncelikle verilmesi ve hiçbir şekilde ihmal edilmemesi gereken bir eğitimidir.

3. Değer ve Şahsiyet Eğitimi Nasıl Yapılmalı?

Bir eğitim programı, dersin veya eğitimsel faaliyetin sistem içindeki yerini tanımlar. Eğitim programı, beceri ve kazanımları belirlerken, içeriğin genel ve özel hedeflere yönelik nasıl organize edileceği, bireye nasıl verileceği ve kazanımlarının neler olacağı konusunda açık bir yaklaşım sergiler. Sözlü ve yazılı, klasik ve modern metinlere baktığımızda, şahsiyet eğitimine yönelik bazı teknik ve yöntemlerin yer aldığını görebiliriz:

3.1. Öğüt Verme-Öğüt Alma

İnsanlık tarihinin en eski eğitimi biçimlerinden biri, bugün de özellikle değer ve şahsiyet eğitimi bağlamında sözü edilebilecek yöntemlerden biri, nasihatdir. Nasihat, iyiyi tavsiye edip kötünden sakındırma, bu anlamda bir bilgi ve tecrübe aktarımıdır. Bunun yöntemi olarak kimi zaman atasözü, masal, türkü, fıkra gibi sözlü gelenek unsurları kullanılmış, bazen de edebiyat ve sanat eseri gibi yazılı ve görsel kaynaklardan yararlanılmıştır. “Nasihatnâmeler”, “Pendnâme”ler kişiyi bir ahlâkî özne olarak olgunlaştırmak isteyen öğüt kitaplarıdır. Geniş açıdan bakıldığında bütün din ve ahlâk

anlayışlarının bir nasihat olduğu söylenebilir. Kutsal kitapların yanında peygamberlerin ve bilgelerin sözleri de öz olarak bireyde iyilik değerleri oluşturmaya yöneliktir.

3.2. Model Alma-Model Olma

Değer ve şahsiyet eğitiminde “model alma-model olma”, nasihat yöntemi yanında en eski ve en etkili yöntemlerden biridir. “Okul” ve “öğretim” kavramlarının henüz sistematik hâle gelmediği dönemlerde bile insanlar model alarak, model olarak birbirlerini eğitmişlerdir. Ailenin ve sosyal çevrenin kişi üzerindeki derin etkisi dikkate alındığında bu yöntemin bugün de en önemli ve en doğal ve en etkili değer şahsiyet eğitimi yöntemlerinden biri olduğu söylenebilir. Çocuk çevresi, anne babası ve öğretmenlerinde gördüklerini içselleştirir; onları taklit eder. Kişi, değerleri bilmek ve öğrenmekle onları kazanmış sayılmaz; şahsiyetin oluşumu açısından onların gerçek hayat alanlarında seçilmesi, özümsemesi ve davranış hâline dönüşmesi esastır.

Terbiye'nin, yaşama değer ve tutumlarının kazanılması olarak ailede başladığını ve bunun temel bir eğitim olduğunu söylemek doğru olur. Ortak kültürde bu yönde bir anlayışın bulunduğunu söylemek gerekir. “Ağaç yaş iken eğilir”, “Beşikten mezara kadar eğitim”, diyen halk kültürü, şahsiyet ve değer eğitiminin doğumla başladığını, çocukluk döneminde form kazandığını, geç kalınması hâlinde bu temel eğitimin çok güç, hatta imkânsız olacağını söylemek ister. Bu anlayış biçimi, modern gelişim kuramlarıyla uyudur. Freud, Piaget, Erikson, Vigotski ve Kohlberg'in gelişim kuramları sosyal ve ahlâkî kişiliğin gelişimi açısından sosyal çevreye vurgu yaparlar. Şahsiyet eğitimi, davranış ve değerlerin kazanılması anlamında ailede başlaması gereken bir eğitimidir. Birey, büyüklerini taklit ederek, onların değer ve davranış biçimlerini model alarak kendi şahsiyetinin temelini atar. Anne baba çocukları, öğretmen öğrencileri, din adamı cemaati, doktor hastaları, devlet başkanı halkı için modeldir (bkz. Farabî, 1989, s. 88, Aydın, 2010, s. 133). Öğretmen yalnız bilgi aktaran bir “uzman” değil, temsil ettiği değerlerle model olabilen kişidir. Bazı durumlarda öğretmenin “model olma” görevi, bilgi öğretmenin önüne de geçer. Toplumda herkes her an aktif olarak öğretmendir ve başkalarına model olabilecek şekilde davranmakla yükümlüdür. Bu yaklaşım bizi giderek Kant'ın, “eğilimleri ne olursa olsun herkes için geçerli olan yasa” olarak nitelediği “maksim”le karşılaştırır. “Öyle eyle ki, senin bu istemenin kuralı genel bir yasanın ilkesi olarak [başkaları için de] geçerli olabilsin (1922, s. 39, 87).

Buna göre şahsiyet eğitimi, insanların birbiri için ölçüt ve model hâline geldiği bir eğitim ortamında ancak şahsiyet olmuş bireyler tarafından verilebilir. Bu noktada öğretmen davranışları, tutumları, kişiliği ve tarzıyla yeniden eğitimin merkezine yerleşir. Öğrenci varoluş değerlerini örnek aldığı kişide, bu kişinin şahsında yaşayarak, gözlemleyerek tecrübe ederek öğrenir. Öğretmen, ancak kendisinde olan bir değeri öğrencisine kazandırabilir. Şahsiyet eğitimi de bir değer eğitimi olarak öncelikle öğretmenin şahsında somutlaşan bir eğitimidir.

3.3. Bir Eleştiri Biçimi Olarak Övgü-Yergi Yöntemi

Kötünün eleştirilmesi ve yerilmesi, iyinin övülmesi ve öne çıkarılması bu yöntemin esasını oluşturur. Erdem değerlerinin, bu değerlere sahip bireylerin hikâye ve biyografileri üzerinden örneklenerek verilmesi, *Ahlâk-î Alâî*'de de geçtiği üzere eğitim tarihi içinde sıkça rastlanabilecek hususlardan biridir (Kınalızade a, s. 32, b, s. 64). İbn Miskeveyh'e göre çocuklara saygı duyulmalı, kendileriyle büyük kişilermiş gibi konuşmalı, iyi ve kötü insanların kimler olduğu anlatılmalı, iyilerin iyiliği övülmeli, kötülerin kötülüğü yerilmelidir (bkz. Sunar, 1980, s. 53). Bu uygulama, şahsiyet eğitimi konusunda etkili ve telkin edici bir yöntemdir. Onunla çocuk, iyi ve kötü davranışları, iyi ve kötü tipler üzerinden tanır; hem dışarıdan gelebilecek davranışlar karşısında temkinli olmayı, hem de kendi davranışlarını oluşturma ve uygun seçimler yapabilme konusunda temel bir yönelim kazanır. Övgü ve yergi yöntemi dolaylı, ama etkili bir yöntemdir.

3.4. Ödül-Ceza Yöntemi

Klasik ve modern metinlerde öne çıkan yöntemlerden biri de “ödül-ceza” yöntemidir. İstendik davranışların pekiştirilmesi, istenmedik davranışların söndürülmesi/ortadan kaldırılması için “ödül-

ceza” yöntemi bugün de başvurulan yöntemler arasındadır. Özellikle eğitimin “itaat ettirme”, “forma sokma”, “belletme”, “dikte etme” olarak anlaşıldığı ortamlarda, cezalandırma yöntemi çok kullanılmıştır. Pek çok eğitimcinin, eğitim filozofunun cezalandırmanın uygun bir yöntem olmadığını belirtmesine karşın, özellikle geleneksel eğitimde çok kullanılan yöntemler arasında yer almıştır. Bu sadece doğu kültüründe değil, batı kültüründe de böyledir. Rousseau’nun, Locke ve daha önce de Montaigne’in belirttiği üzere, cezalandırma kişide kendinden olmayan bir doğanın oluşmasına neden olur ve bireysel özerkliğin oluşmasını, ahlâkî öznenin ortaya çıkmasını engeller. Günümüzde fiziksel şiddet gibi kişiliği yok eden cezalar ortadan kaldırılmaya çalışılmakta, ödüllendirme yoluyla olumlu davranışların pekiştirilmesi tercih edilmektedir. Kuşkusuz “ödüllendirme”nin de kendi içinde mahzurlu yönleri olabilir. İyi davranış için ödül beklentisi ahlâkî bir davranış olmayacaktır. Bu durumda kişi, Kant’ın ödev ahlâkında olduğu şekliyle “iyi istemeden daha iyi bir şey olamaz” anlayışıyla ödül ve ceza yerine ödevi, aklın evrensel buyruğunu alacaktır. Bu da, “iyi istemek ve iyi için çalışmak benim ödevimdir” şeklinde özetlenebilir. Bununla birlikte somuta dayalı düşünmeye yatkın olan çocuğun iyi davranışlara alışkanlığının sağlanması açısından, söz konusu davranışların onda bir huy ve mizaç haline gelmesini sağlamak amacıyla “ödül ve ceza yöntemlerinin uygulandığı olur. Kınalızâde Ali de eserinde ceza ve ödülde bahsederek öğrenciye fiziksel şiddet uygulanmasını uygun görmez, bu tür cezaların en düşük seviyede olması gerektiğini söyler (b, s. 67, 71).

3.5. Konuşma-Tartışma

Türk-İslâm kültürü içinde şahsiyet ve değer eğitimi bağlamında en çok üzerinde durulan konulardan biri konuşma, söyleme ve dinleme adabıdır. Konu halk kültüründe, atasözü ve deyimlerde yer aldığı kadar *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l Hakâyık*, *Yunus Emre Divanı*, *Ahlâk-î Alâî* gibi kültürün klasik eserlerinde de geçer. Has Hâcib, Yunus Emre’nin “Söz ola kese savaşı, söz ola kestire başı” mısraını önceleyecek şekilde, “İnsanı dil kıymetlendirir ve insan onunla saâdet bulur; insanı dil kıymetten düşürür ve insanın dili yüzünden başı gider” der (Yunus Emre, 1992, s. 81, Has Hâcib, 1959, s. 23).⁴ Buna göre dinlemenin ve konuşmanın adabına sahip olabilmek, değer ve şahsiyet eğitiminin en önemli aşamalarından biridir. Kişi konuşma ve dinleme adabını, belirli bir ölçü ve terbiye çerçevesinde oluşturabilirse, toplumsal kişiliğinin gelişimi açısından büyük bir aşama kaydetmiş olur. Sorunları tartışma sanatının incelikleri içinde sabırla, dikkatle ele alabilmek önemli, bunun yanında inat etmek ve gereksiz tartışmalara düşkünlük “zekâ noksanlığı” ve “aşağı ruhların” özelliği olarak görülmüştür (Montaigne, 2019, s. 203). Önemli olan saygı ve nezaketle konuşabilmek, yerinde ve zamanında nükteli olabilmek, kırıncı olmaktan kaçınabilmek, az konuşup çok dinleyebilmektir (Kınalızâde, b, s. 75).

3.6. Kültür Dersleri

Okullarda tarih, edebiyat, ahlâk ve din kültürü gibi değer ve kimlik oluşturuca derslerin yeterli ve uygun şekilde okutulması, şahsiyet ve değer eğitimi açısından önemlidir. Tarih dersi bireye nereden gelip nereye gittiği konusunda fikir verir; şimdi ve burada bulunmanın anlam ve değeri konusunda anlayış kazandırır. Tarih bilinci, ben-bilincidir. Bu şekilde kendi sosyal kimliği konusunda fikir sahibi olur. Öğrenci, tarih dersinde ulusların, edebiyat ve sanat dersinde ise varoluş öyküleri ile karşılaşır, onları anlamada empati ve yeterlik kazanır; insanlığın duygularını, acı ve sevinçlerini tanır. Edebiyat, insanı bir varoluş evreni içinde anlatırken belirli bir kültür, değer ve gelenek örgüsü içinde sunar.

Bu yöntemin düşünce tarihi içinde izleri çok eskilere gider. Sözelimi Aristoteles, *Nikamakhos’a Etik*’te, bilgilerin, zihin ve kişilik üzerindeki olgunlaştırıcı etkisine, bu etkinin insan mutluluğuna sağlayacağı temel katkıya değinir. İbn Miskeveh’e göre büyükler çocukların zihinlerini, “ruhun zevk aldığı ilimlere, güzel sanatlara ve faziletlere yöneltilmelidirler. İşte ancak böyle bir terbiye iledir ki çocuklarımızı, büyüdükçe yüksek ahlâka ve yüksek fikirlere yaklaştırabilecek ve onların ruhlarını gerçek felsefenin tespit ettiği yüksek mertebeye ulaştırabileceğiz (Sunar, 1980, s. 53). Nurettin Topçu da kültür derslerinin önemine vurgu yapar. Ona göre, bu derslerin başında tarih,

⁴ “Söz söyleme”nin ve “dilini tutma”nın değeri konusunda *Atabetü'l Hakâyık*’ta da şu ifadeler geçer: "Edebin en başında gelen, dilini gözetmektir". "Düşüncesiz adamın dili, kendi başına düşmandır. Pek çok kimsenin kanı sadece dilleri yüzünden dökülmüştür. Çok konuşanlar arasında pişman olan çoktur ama dilini korumasını bilenlerden hiç pişman olan var mı?", "Birini dil ile yaralama; bil ki ok yarası kapanır da dil yarası kapanmaz" (Ahmed Yükneci, *Atabetü'l Hakâyık*. İstanbul: Ötügen Yayınları, 2009, s. 19-20.

edebiyat, ahlâk ve din dersleri gelir. Bu dersler, şahsiyetin oluşumuna yapacakları olumlu katkı nedeniyle eğitimin temeline konulması gereken derslerdir. Şahsiyet eğitimi verilmeden verilen diğer bütün ders ve bilgiler eksik kalacak, hatta zararlı bile olabilecektir (1998, s. 105, 116).

3.7. *Metin Okuma*

Metin okuma, diğer yöntemlerin tamamlayıcısı ve bütünleyicisi olarak değerlerin verilmesi, özümsemesi, belirli tiplerde örneklenmesi anlamında önemlidir. Sinema, tiyatro eserleri de metndir. Sanatseverler arasında “Bu hikâyeleri, bu şiir ve romanları okuyan çocukların büyüdülerinde kötü davranışlarda bulunacaklarını ve kötü insanlar olacaklarını düşünemiyorum” diyenlerle karşılaşırız. Bu, gerçekten de önemli bir inançtır. Edebiyat, insanların duygularını artırır, kişiliğini geliştirir. Estetik beğeniyi oluşturur; güzelliği ve zarafeti fark etme, algılama, hissetme, yaşama ve üretme yetisini geliştirir. Romanlardan hikâyelere, sinema filmlerinden tiyatro oyunlarına, efsanelerden masallara, atasözlerinden nasihatnamelere, felsefî metinlerinden dinî metinlere, yazılı ve görsel sanat alanlarında yapılacak seçkin okumalar, şahsiyetin gelişimi ve olgunlaşması konusunda etkili olacaktır. Bu eserlerde iyilik ve kötülük değerlerini belirli tipler üzerine giydirilmiş olarak buluruz; bu da doğası gereği soyut olan değerlerin belirli tipler üzerinde gerçekçi bir şekilde örneklenmesi açısından önem taşır. Aristoteles’in, şiir/tragedaya eserinden beklediği “kötü ve zayıf duygulardan arınma” (*katharsis*) şeklinde ifadesini bulan etik fayda, benzer bir eğitim biçimine işaretle içsel terbiye anlamında sanat eserinin insan duyguları üzerindeki güçlü etkisine vurgu yapar.

3.8. *Hikâye Etme Yöntemi*

Hikâye etme yöntemi, bir olayın ahlâkî mesajlar taşıyacak şekilde, bir tecrübe oluşturması amacıyla anlatılmasıdır. Yazılı ve sözlü şekilde olabilecek hikâye etme, özellikle “övgü-yergi”, “model alma-model olma”, “konuşma-tartışma”, “metin okuma”, “övgü-yergi” teknik ve yöntemlerinin bir parçası olarak görülebilir. Bu yöntemle istenen mesaj doğrudan değil kalıcılık ve etkililiğinin sağlanması amacıyla hikâyeler üzerinden verilir. Özellikle Doğu kültüründe çok görülen nasihatnâmeler, mesneviler, halk hikâyeleri ve fıkralar, hikâye etme yöntemi bağlamında değerlendirilebilirler. Sohbet kültürü içinde yaşanan her şey sadece eğlenme ve hoş vakit geçirme anlamında sosyalleşme amacı gütmeyen, aynı zamanda eğitimsel içerik de taşır. Bu nedenle halk kendisini doğrudan eğitimle ya da teorik metinlerle değil, daha çok yapılan sohbet ve anlatılan hikâyelerle eğitir. İslâm kültüründe ortaya çıkan edebî ve eğitimsel metinlerin çoğunda, mesajların hikâyeler üzerinden verildiği görülebilir. Hikâye etme yönteminin en önemli özelliği değerleri kolay, eğlenceli, hoş, etkili ve kalıcı şekilde vermesi, soyut değerleri çocuğun anlayabileceği şekilde belirli tipler üzerinden örneklemesidir.

Kuşkusuz değer ve şahsiyet eğitiminin yöntemleri burada sayılanlardan ibaret değildir. Her bir birey istediğinde burada sayılanları geliştirecek ve onlara yenilerini ekleyebilecektir. Burada yukarıda anlatılanları özetleyecek şekilde İbn Miskevîh’in eğitim konusundaki görüşlerine yer verebiliriz. Ona göre büyükler çocukların zihinlerini, “ruhun zevk aldığı ilimlere”, “güzel sanatlara” ve “faziletlere” yönlendirmelidirler. İşte ancak böyle bir terbiye ile ki çocuklarımızı, büyüdükçe yüksek ahlâk ve fikirlere yaklaştırabilecek ve onların ruhlarını gerçek felsefenin tespit ettiği yüksek mertebeye ulaştırabileceğiz. Bunun için de her şeyden önce çocuklarımızı daima kendileri gibi çocuklarla bir arada bulundurmamalıyız; tersine onları çoğunlukla ahlâkî temiz ve bilgili büyük kimselerin meclislerinde bulundurmaya çalışmalıyız. İşte bu gibi meclislerde terbiye gören çocuklardır ki, dünyada iyi ilişkilerle saygı içinde yaşarlar” (Sunar, 1980, s. 53). Kınalızâde de bu konuda şöyle der: Çocukların, “tahsilini ahlâkî ve edebi güzel olan asilzadelerle beraber yapması, onlardan güzel ahlâk ve olgunluk elde etmesi uygundur” (a, s. 67).

Sonuç

Değer ve şahsiyet, insan dünyasının iki temel kavramıdır. Şahsiyeti tanımlayan değer, insanı tanımlayan ise şahsiyettir. Şahsiyet, insanî değerlerin somutlaşması olarak bireysel yaşamın en yüksek formu ve ifadesidir. İnsan, şahsiyet hâlinde tamamlanacak, salt doğal bir varlık olmaktan kurtulup kişi haline gelecektir.

Şahsiyet eğitiminin olabilmesi için, bir insan anlayışının olması gerekir. İçeriği zamandan zamana, toplumdan topluma, kültürden kültüre, felsefeden felsefeye değişse de “ideal-insan”, “hedef-

insan” kavramı “erdemli insan” olarak tanımlanır. Bazı kültür ve filozoflarda insanın doğuştan iyi olduğu, güzel bir doğa (*fitrat*) ile yaratıldığı anlayışı vardır. Ancak o yine de ne olacağına, kim olacağına kendisi karar verecek; eylemleri, faaliyetleri, yaşama tutumlarıyla bu kararı somutlaştıracaktır. Buna göre Tanrı insanı yaratmış, fakat şahsiyet olmayı onun kendisine bırakmıştır. İnsan, şahsiyet olmak için ve şahsiyet olabilme potansiyeli ile dünyaya gelir. Şahsiyet olma, varoluşun en yüce amacıdır. Şahsiyet olmadan zengin olmak, şahsiyet olmadan bilgili olmak, şahsiyet olmadan statü sahibi olmak bir eksikliklerdir. Bilgelik, adâlet, cesaret ve ölçülülük gibi temel erdem değerleri, gerek doğu, gerek batı kültüründe şahsiyet yapıcı değerlerdir. Şahsiyet eğitimi derken, bu temel değerlerin beraberinde şefkat, merhamet, sabır, hoşgörü, tevazu, kanaat, nezaket, yumuşak huyluluk, sadakat, nüktedanlık, cömertlik gibi değerler yüceltilmiş, korkaklık, cahillik, zalimlik, sertlik, kabalık, acelecilik, izansızlık ve bencillik yerilmiştir.

Şahsiyet, başkasına yönelmiş bilinçtir. Kınalızâde Ali’nin tasnifinden hareketle söylersek, “kendine karşı”, “ailesine karşı”, “devlete karşı” olmak üzere ifade bulan ahlâkın üç temel yönü, şahsiyet eğitiminde içerik kazanır (Kınalızâde Ali, s. 32-33). İnsan doğuştan bir “şahsiyet” değildir; yaşarken kendi çabasıyla şahsiyet hâline gelir. Bu nedenle şahsiyet “olduğumuz”, “kazandığımız” ve “donandığımız” bir şeydir. Kınalızâde Ali’nin ahlâk ve erdem tanımından hareket edersek, şahsiyet, öncelikle kendimizle olan ilişkimizi yansıtır. Kendimize karşı şahsiyet olabilmek bir sorumluluk, bir ödevdir. İkinci olarak başkalarına karşı şahsiyet olabilmek, kişilik değerlerimizi onlar karşısında somut hâle getirebilmek önemlidir. Üçüncü olarak ve kendisinden önceki iki ilişki biçimini içerecek ve yansıtabilecek şekilde Tanrı huzurunda şahsiyet olabilmek, şahsiyetin oluştuğu, beslendiği ve aşkınlaştığı ana konumdur. Bu konum, Kierkegaard’un da belirttiği gibi, varoluşun en yüksek “amacı” (*telos*)’dur (1989, s. 84).

İnsanoğlu yeryüzündeki varlığını daha ilk zamanlardan beri eğitimle sürdürmüş, güçlendirmiş, birikim ve deneyimini, içinde yaşadığı mekânı bir değerler dünyası oluşturacak şekilde geleceğe aktarmıştır. Eğitim yalnız pratik hayatta işe yarayacak tecrübelerin aktarımı olmamış, bunun yanında baştan sona bütün hayata, varoluş evrenine anlam veren ve değerleri aktaran, işleyen ve her kuşakta yeniden üreten bir temel bir faaliyet alanı olmuştur. Kişi eğitilmiş olarak değil, eğitime uygun şekilde dünyaya gelir. Onun aklı, duyguları, bedeni eğitilerek biçimlendirilmeli, bu yolla şekil verilmelidir. İnsan şahsiyet olarak doğmaz, şahsiyet olma potansiyeli ile doğar. Onun şahsiyet olabilmesi için bu potansiyelin işlenmesi ve biçimlendirilmesi gerekir. Buradan hareketle söylemek gerekirse şahsiyet eğitimi doğuştan eksik olan ve tamamlanması insanın kendisine bırakılan çok temel bir unsurun, insan eli ve iradesiyle tamamlanmasıdır. Artık o diğer bütün eğitim biçimlerinin de temelini oluşturacaktır.

Son olarak değer ve şahsiyet eğitimi konu sunda bir hususa dikkat çekmekte fayda olabilir: Yukarıda sözü edilen içerik ve yöntemler, bireye “değer dikte etme” amacı gütmeyiz. Şahsiyet oluşturucu değerlerin örneklenmesi ve öne çıkarılması bireyde kendi ahlâkî seçimleri konusunda bir değer duygusu ve yeterlik oluşturacak, böylece onu kendi değerlerini üretebilme (*autonomy*), kendi değerlerini sorgulayabilme (*autocritica*) ve kendi değerlerini denetleyebilme (*autocontrol*) konusunda cesaretlendirecektir. Bu durum, bireysel özerkliğin desteklenmesi anlamında güçlü bir kazanım olacaktır.

Kaynakça

Aristoteles (1988). *Nikomakhos’a etik*. Çev. Saffet Babür. (1. Baskı). Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Aydın, H. (2010). “Dinî-felsefî temelleri ışığında Fârâbî’nin eğitim ütopyası”. *Kelam Araştırmaları* 8(1), 123-150.

Baltacıoğlu, İ. H. (1933). *İçtimai mektep nazariyesi ve prensipleri*. (1. Baskı). Semih Lütfi: Suhulet Kitaphanesi.

Dewey, J. (1955). *Democracy and education*. The Macmillan Press.

Dilthey, W. (1996). *Hermeneutics and the study of history*. Ed. Rudolf A. Makkreel, Frithjof Rodi. (1. Baskı). Princeton University Press.

- Edib Ahmed Yükneci (2009). *Atabetü'l hakâyık*. Haz. Yaşar Çağbayır. (1. Baskı). Ötüken Yayınları.
- Farabî. *El - Medinetü'l fâzıla*. Çev. Nafiz Danışman. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1989.
- Farabî (1974). *Farabî'nin üç eseri*. Çev. Hüseyin Atay. (1. Baskı). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi yayınları.
- Gürsoy, K. (1995). “Şahsiyet eğitimi”. *Türkiye 1. Eğitim Felsefesi Kongresi Bildiri Metinleri*. (1. Baskı). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları.
- Gürsoy, K. (2006). *Bir felsefe geleneğimiz var mı?* (1. Baskı). Etkileşim Yayınları.
- Heidegger, M. (1967). *Sein und zeit*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- İbn Arabi (1981). *Fusûs ül-hikem*. Çev. M. Nuri Gençosman. (1. Baskı). İstanbul Kitabevi.
- Kant, I. (1984). *Seçilmiş yazılar*. Çev. Nejat Bozkurt. (1. Baskı). Remzi Kitabevi.
- Kant, I. (2006). *Eğitim üzerine*. Çev. Ahmet Aydoğan. (1. Baskı). İz Yayınları.
- Kant, I. (1922). *Kritik der praktischen vernunft*. Leipzig: Verlag von Felix Meiner.
- Kınalızâde A. (Tarihsiz a). *Ahlâk-î alâî*. Haz. Hüseyin Algül. (1. Baskı). Tercüman Yayınları.
- Kınalızâde Ali (Tarihsiz b). *Devlet ve aile ahlâkı*. Haz. Ahmet Kahraman. (1. Baskı). Tercüman Yayınları.
- Kierkegaard, S. (1989). *The Sickness Unto Death*. Tr. Alastair Hannay. (1. Baskı). Penguin Books.
- Kierkegaard, S. (1992). *Concluding unscientific postscript to philosophical fragments I*. Tr. Howard V. Hong - Edna H. Hong. (1. Baskı). Princeton University Press.
- Locke, J. (2003). *Eğitim üzerine düşünceler*. Çev. Hakan Zengin. (1. Baskı). Morpa Kültür Yayınları.
- Mengüşoğlu, T. (2015). *İnsan felsefesi*. (1. Baskı). Doğu Batı Yayınları.
- Mengüşoğlu, T. (1983). *Felsefeye giriş*. (1. Baskı). Remzi Kitabevi.
- Mengüşoğlu, T. (1965). *Değişmez değerler değişen davranışlar*. (1. Baskı). İstanbul Matbaası.
- Montaigne (2019). *Bütün denemeler I*. Çev. Engin Sunar. (1. Baskı). Say Yayınları.
- Rousseau, J.-J. (2014). *Emile*. Çev. Yaşar Avunç. (1. Baskı). İş Bankası Yayınları.
- Spencer, H. (2014). *Essays on education*. New York: Everyman's Library Books.
- Sartre, J.-P. (2014). *Varlık ve hiçlik*. Çev. Turan Ilgaz – Gaye Çetinkaya. (1. Baskı). İthaki Yayınları.
- Sunar, C. (1980). *İbn Miskevîh ve Yunan'da ve İslâm'da ahlâk görüşleri*. (1. Baskı). Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Topçu, N. (1998). *Türkiye'nin maarif davası*. (2. Baskı). Dergah Yayınları.
- Tozlu, N. (2003). *Eğitim problemlerimiz üzerine düşünceler*. (1. Baskı). Mikro Yayınları.
- Ülken, H.Z. (2013). *Millet ve tarih şuuru*. (1. Baskı). İş Bankası Yayınları.
- Yunus Emre (1992). *Dîvân-ı Yunus Emre*. Haz. Mustafa Tatçı. (1. Baskı). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yusuf Has Hâcib (1959). *Kutadgu bilig II*. Haz. Reşit Rahmeti Arat. (1. Baskı). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmacı verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan eder.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makale tek yazarlı olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır